

О.С. Пономарьов

КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Послідовно розвивається діяльнісний підхід до розуміння сутності, змісту і ролі поняття педагогічної культури. Характеризується її специфічний статус своєї педагогічної категорії. Розглядається зв'язок з іншими категоріями в їх системній цілісності.

Ключові слова: культура професійної діяльності, педагогічна культура, викладач вищої школи, професійне та особистісне самовдосконалення, культура педагогічної дії.

Загальна постановка проблеми. Кардинальні зміни, що відбуваються сьогодні практично в усіх сферах суспільного життя, істотно підвищують роль системи освіти та її відповідальність за забезпечення належної підготовки підростаючих поколінь до успішного життя й діяльності в складних умовах динамічно змінюваного суспільства. Це в першу чергу стосується вищої школи, де реалізацію цього завдання ускладнюють три обставини. По-перше, стрімке зростання обсягів науково-технічних знань, прискорення часу їх трансформації в нові технології, старіння й оновлення останніх, як і життєвого циклу техніки взагалі, роблять серйозною проблемою вибір змісту професійного навчання студентів. По-друге, швидкий розвиток телекомунікаційних технологій і широка доступність інформаційних ресурсів потребують відповідного перегляду методики професійної підготовки. По-третє, все більш помітне посилення технократичного типу мислення разом зі зміною системи життєвих цілей і цінностей висувують перед педагогами проблему забезпечення системної цілісності навчально-виховного процесу, його справжньої, а не декларативної гуманізації.

До того ж всі ці обставини виявляються на тлі падіння авторитету освіти і знань у суспільній свідомості, подолання якого також має розглядатись як одне із серйозних і життєво важливих для самої вищої школи завдань. Аналіз ситуації, що склалася, дозволяє дійти висновку, що основною передумовою успішного розв'язання всього комплексу розглянутих і багатьох інших проблем може бути тільки зростання професійної компетентності, педагогічної майстерності і педагогічної культури викладачів вищої школи. Проте, на жаль, культура професійної діяльності як одна з фундаментальних категорій педагогіки вищої школи ще вкрай недостатньо опрацьована.

Тому проблема сутності і змісту цього поняття, його місця в системі інших категорій педагогіки та ролі у забезпеченні ефективності навчально-виховного процесу повинна розглядатись не просто в загальній сукупності проблем сучасної вищої школи, а як визначальний чинник виконання нею своєї високої суспільної місії, як запорука успішного поступального розвитку самого суспільства і громадянської активності його членів.

Зв'язок цієї проблеми з важливими науковими і практичними завданнями є не просто цілком природним і органічним, але й надзвичайно важливим і багатоаспектним. Дійсно, розроблення теоретичних основ культури педагогічної діяльності допоможе переглянути й істотно збагатити сутність таких традиційних категорій, як зміст і

© О.С. Пономарьов, 2012

сутність самої цієї діяльності, як виховний характер навчання, як педагогічна етика і педагогічне спілкування тощо. Крім того, результати теоретичних досліджень у сфері культури педагогічної діяльності дадуть змогу створити надійну методологічну та методичну базу для формування практичних рекомендацій з підвищення рівня організації навчально-виховного процесу в системі підготовки і перепідготовки викладачів вищих навчальних закладів.

Таким чином, порушена проблема має значний потенціал для розвитку теоретичних засад сучасної педагогіки вищої школи, а також чітку прикладну спрямованість на подальше вдосконалення педагогічної діяльності й забезпечення формування високої професійної і соціальної компетентності випускників. Більш того, культура педагогічної діяльності має підвищити задоволеність і викладачів, і студентів добре виконаною спільною роботою і приємним спілкуванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми переконливо свідчить про її актуальність, важливу теоретичну і практичну значущість. Як приклад можна навести роботи В. П. Андрущенка, І. Є. Відт, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, В. О. Лозового, С. М. Пазиніча, С. О. Сисоєвої та інших. Особливо вагомі результати отримані О. В. Бондаревською, В. І. Загв'язинським, Л. С. Нечепоренко. Істотний внесок в розробку теорії і практики педагогічної культури майбутнього вчителя належить В. М. Гриньовій [1]. Детально досліджували професійно-педагогічну культуру викладача вищої школи І. Ф. Ісаєв [2], Н. І. Ліфінцева [3], Н. Мазур [4], П. Щербань [5] та інші. Вони доводять закономірний взаємозв'язок педагогічної культури з духовними традиціями народу і загальними умовами, в який діє система освіти, і зокрема вища школа, показують її сутність і призначення, роль у забезпеченні успішного виконання суспільних завдань освіти.

Наприклад, відомий російський дослідник проблем педагогічної культури І. Ф. Ісаєв цілком справедливо вказує, що “педагогічна культура не може бути зрозуміла поза соціально-історичним контекстом діяльності вищої школи та її професорсько-викладацького складу”. За його словами, “дослідження педагогічних явищ і процесів передбачає їх розгляд з точки зору виникнення, становлення і розвитку”. Вчений підкреслює при цьому, що професійна “педагогічна культура як соціально-педагогічне явище виникає разом з усвідомленням суспільної природи виховання, як розуміння необхідності пошуку ефективних способів передачі досвіду від одного покоління до іншого” [2, с. 283-284].

Мені вже доводилося писати, що саме випускники вищої школи мають ставати спадкоємцями нагромадженої попередніми поколіннями скарбниці досягнень матеріальної й духовної культури та її зберігачами, на них покладено високу суспільну місію збагачувати й розвивати культуру та передавати її у спадщину наступним поколінням. Н. Мазур, у свою чергу, додає, що “в той же час випускники вищої школи виступають і носіями цієї культури, вони значною мірою визначають рівень духовності суспільного життя, характер життєвих цілей і цінностей широких верств населення, їхні прагнення й інтереси, їх моральні норми, художні смаки й ідеали” [4, с. 3-4].

Невирішені раніше аспекти проблеми. Як вже зазначалося, поняття культури професійної діяльності як одна з фундаментальних категорій педагогіки вищої школи ще лишається вкрай недостатньо опрацьованим. Одним із свідчень справедливості цієї тези може бути навіть термінологічна плутанина, яка, до речі, досить поширена в сучасній педагогічній теорії й освітній практиці. Йдеться про те, що сам термін “педагогічна культура” є не зовсім коректним, оскільки культура як чинник потенційного діє-

вого впливу на студентів може ефективно спрацьовувати тільки в процесі цілеспрямованої діяльності викладача.

Саме діяльнісного підходу до аналізу педагогічної культури і бракує значній частині досліджень і наукових публікацій з порушеної проблеми. Навіть сам автор в роботі [6] ще стояв на позиціях статичного її розуміння. Проте подальші, більш глибокі дослідження, філософська рефлексія феноменів освіти і культури довели до усвідомлення необхідності використання саме діяльнісного підходу до визначення культури як форми педагогічної дії.

Мета статті і постановка завдання. У зв'язку з цим дана стаття і має на меті аналіз динамічної сутності поняття культури педагогічної діяльності як свідомого прояву високої активності викладача вищої школи, яка поєднує його високу професійну компетентність, педагогічну майстерність, загальну і професійну культуру, перетворюючи результат такого поєднання в найбільш ефективний чинник успішного виконання кадрового замовлення соціуму.

Виклад основного матеріалу. Досить складна і вкрай відповідальна діяльність викладача вищої школи сьогодні поступово перетворюється у кращому разі на викладання матеріалу певної навчальної дисципліни. Стан вищої школи, недостатня увага влади до неї як потужного джерела розвитку, науково-технічного і соціального прогресу країни зумовлюють відповідне ставлення до своїх обов'язків та їх виконання у значної частини науково-педагогічного складу. Проявом цього стає приховане - а у деякого й відверте - нехтування виконанням тих функцій, що повинні складати вагому частину їхньої професійної діяльності і які традиційно мають назву «друга половина робочого дня». Тому нагадаємо, що функціями освіти взагалі й вищої освіти зокрема є не тільки навчання і виховання молоді людини, а й її особистісний розвиток, соціалізація, формування та розвиток її загальної і професійної культури, світоглядних позицій, моральнісних принципів і переконань. І виконуватися вони повинні в цілісності й системній єдності, коли нехтування хоча б однією з них може призвести до небажаних, а інколи навіть і небезпечних непередбачуваних наслідків.

Необхідно відразу домовитися про терміни. Викладач – це посада, часто можна вважати, що і професія, тоді як педагог – це покликання. Не випадково ще Сократ говорив, що всі професії від людей, тільки три професій від Бога – педагог, лікар і суддя. Правда, сьогоднішні судді скоріш за все вже теж не від Бога, бо судять вони здебільшого не по закону і совісті, а на замовлення влади або великих грошей. Та й заробітна плата у них істотно перевищує ту, що отримують педагоги. В той же час справжній педагог, для якого його професійна діяльність є однією з найважливіших життєвих цінностей, виконує свій суспільний обов'язок незважаючи на низький рівень заробітної плати й недостатню увагу держави до освіти.

Одним з визначальних показників професіоналізму педагога вищої школи і є його професійна культура. Саме вона забезпечує якість і дієвість його виховного впливу на студентів та на формування їхньої професійної компетентності, загальної і професійної культури.

Характерна особливість професійної компетенції і професійної культури викладача вищої школи, на відміну від переважної більшості інших видів людської діяльності, полягає в тому, що вона складається з двох однаково важливих складників. Першим з них є компетентність і культура викладача як представника певної фахової сфери. Дійсно, щоб професійно викладати студентам якусь спеціальну дисципліну, викладачеві мало знати її зміст на рівні підручника, необхідно ще вести наукові дослідження у відповідній сфері, бажано також мати певний практичний досвід.

Другим складником є педагогічна майстерність і педагогічна культура як її вищий рівень. Як видно з рис. 1, ці два складники не тільки взаємопов'язані між собою, але й постійно взаємно збагачують один одного, що є одним з проявів системної цілісності такої основоположної педагогічної категорії, як професійна компетентність викладача. Саме завдяки цій єдності і забезпечується належна ефективність педагогічного впливу на студентів. При цьому зміст впливу формується переважно завдяки професійній компетентності і культурі викладача як представника сфери своєї фахової діяльності, тоді як характер цього впливу істотною мірою залежить від його педагогічної майстерності та професійно-педагогічної культури.

Результатом їхньої взаємодії в процесі професійної діяльності викладача стає цілеспрямована трансформація цих його важливих рис і якостей у професійну компетентність, загальну та професійну культуру майбутнього фахівця, як це й показано на рис. 1.

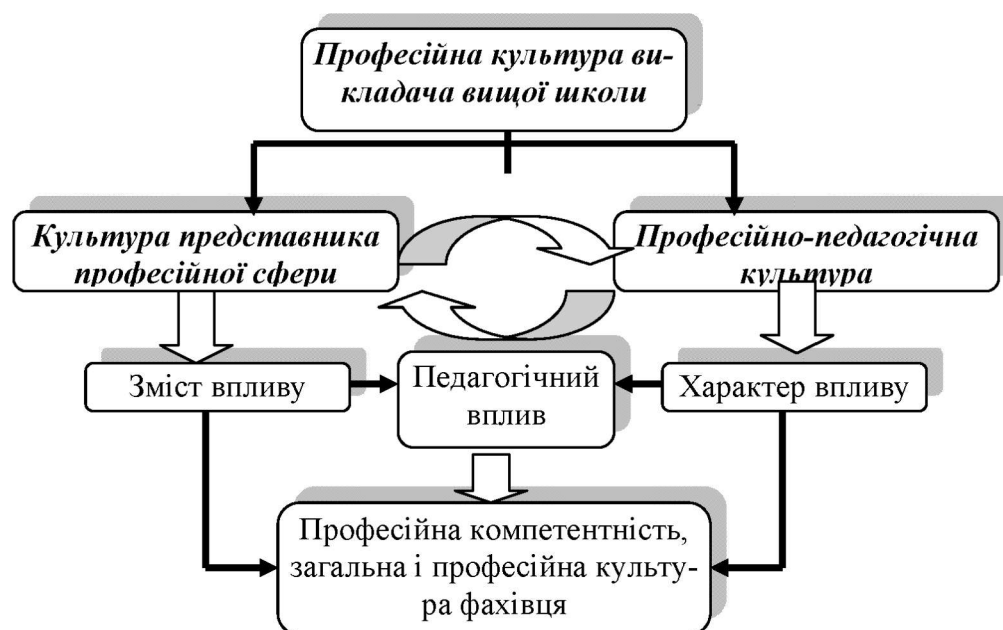

Рис. 1. Структура культури викладача і її трансформація в культуру фахівця

Можна показати, що поняття культури педагогічної діяльності як одна з наукових категорій педагогіки вищої школи посідає важливе місце в їхній загальній системі. Дійсно, вона забезпечує якість та ефективність навчання і виховання, особистісного розвитку і соціалізації студента. Саме культура педагогічної діяльності, включаючи належний рівень володіння викладачем методикою викладання відповідних дисциплін, сприяє досягненню цілей та завдань освіти, реалізує її зміст і структуру, використовує принципи, методи, прийоми, способи, засоби і технології навчання. Головне ж, що культура педагогічної діяльності є визначальним чинником забезпечення системної цілісності навчально-виховного процесу.

Ось чому одним з надзвичайно важливих і відповідальних завдань керівництва вищих навчальних закладів, факультетів і кафедр постає турбота про рівень не тільки професійної компетентності викладача, який звичайно асоціюється із захистом ним кандидатської чи докторської дисертації, але й про розвиток культури його педагогічної діяльності. Адже в цій культурі втілюються духовні цінності освіти, педагогічні знання,

теорії, концепції, світоглядні позиції. Про рівень культури педагогічної діяльності конкретного викладача можна дізнатися, спостерігаючи його відносини зі студентами, характер спілкування і поведінки в цілому. Більш того, ця культура є своєрідним індикатором професійної самоідентифікації викладача та його особистості, індикатором його авторитету серед студентів і колег.

Ці твердження сьогодні набувають особливої актуальності, оскільки через загальне падіння духовності й культури в країні, поширення корупції та хабарництва, інші негативні обставини серед викладачів вищої школи теж з'являються нечисті на руку (точніше, на совість) люди, які нехтують своїм високим соціальним статусом і призначенням, виставляючи оцінки не за знання, а за гроші. Їх ганебні дії й поведінка роблять суспільству потрібну шкоду. По-перше, вони вбивають у молоді, яка тільки розпочинає доросле життя, віру у світлі ідеали – честь, гідність і справедливість, розмивають й без того істотно деформовану систему життєвих цінностей.

По-друге, вони посилюють у суспільній свідомості сприйняття освіти як вкрай корумпованої системи, а відтак і негативне ставлення до педагогів. Відбувається втрата довіри не тільки до вищої школи, а й знань і навчання взагалі: навіть, мовляв, навчатися, якщо можна заплатити і отримати бажані оцінки.

Нарешті, по-третє, можливо, навіть головне: в країні постійно зростає маса людей з дипломами про вищу освіту (а то й з кандидатськими чи навіть докторськими дипломами), але без належної професійної компетентності, тобто без освіти. І здебільшого ці неукі обіймають високі посади, формують і реалізують політику. Чи не в цьому одна з причин подальшого зростання нашого технологічного відставання від провідних країн світу та постійного падіння конкурентоспроможності вітчизняної продукції?

Взагалі суттєву частку провини за всі негаразди в країні повинні нести вища школа і система освіти у цілому, оскільки всіх можновладців, депутатів і міністрів навчали і виховували в конкретних навчальних закладах, де їм прищеплювали систему життєвих цінностей і моральних принципів. Те ж, що вони сьогодні діють не відповідно до цих цінностей і принципів, свідчить лише про те, що виховували їх недостатньо переконливо, прищеплювали та розвивали життєві цінності й моральні погляди недостатньо ефективно. А це все є результатом недостатньої культури педагогічної діяльності вихователів.

Для того ж, щоб підняти рівень цієї культури, треба як удосконалювати зміст і характер педагогічної діяльності, чітко визначати її цілі та завдання, так і добре розуміти сутність самої культури педагогічної діяльності. Її ж, на нашу думку, можна визначити у такий спосіб. Культурою професійної діяльності педагога є такий характер виконання ним своїх функцій, який разом з формуванням у студентів фахових знань, умінь і навичок, моральних принципів і переконань та світоглядних позицій гарантовано трансформував би зусилля педагога у професійну культуру майбутніх фахівців. Здійснення такої трансформації дозволить кожному з них розуміти світ і себе в ньому як особистості і професіонала, відповідального за те, щоб його дії, як і все у світі, підпорядковувалися логіці й гармонії.

Як різновид професійної культури взагалі та як специфічна категорія педагогіки, культура педагогічної дії є ширшою за своїм змістом і понять професійної компетентності викладача, і його педагогічної майстерності, бо вона включає ще й такі порівняно мало вживані категорії, як педагогічний артистизм, імпровізацію та інтуїцію. Завдяки цьому вона допомагає звернути увагу студентів на найважливіші загальнолюдські цінності, як матеріальні, так і духовні, моральні та естетичні. Тільки в процесі діяльності викладач, якому притаманна розвинена культура цієї діяльності, отримує можливість

зосередити цю увагу, як пише Л. С. Нечепоренко, “на тих першоджерелах, які народили й тримають людину як вищу цінність, яка себе такою визнає та намагається самореалізуватися у світі, не знищуючи нічого й нікого, але запобігаючи виникненню зла та створюючи умови для розвитку всього кращого, що може втілити людина у своїй постаті та в довкіллі” [7, с. 4].

Отже, розглядаючи поняття культури професійної діяльності в системі категорій педагогіки вищої школи, треба мати на увазі її подвійну сутність. З одного боку, вона стосується змісту і якісної характеристики професійно-педагогічної діяльності викладача. З іншого ж боку, це поняття стосується необхідності формування і розвитку у студентів їх культури професійної діяльності як майбутніх фахівців. Між цими двома аспектами культури існує закономірний зв'язок, який полягає у тому, що культура педагогічної діяльності є визначальною передумовою формування культури професійної діяльності фахівця, у той час як остання має розглядатись як закономірний результат ефективного застосування першої. Характер цього зв'язку чітко виявляється в тому, що високий рівень культури педагогічної діяльності викладача активно сприяє і забезпеченню належного рівня культури професійної діяльності майбутнього фахівця. Низький чи навіть просто недостатній рівень культури педагогічної діяльності викладача також цілком закономірно породжує не тільки низький рівень професійної компетентності, загальної і професійної культури випускників, але часто й повну відсутність у них цієї культури.

Такий зв'язок зумовлює необхідність розглядати сутність культури професійної діяльності як особливу форму діяльності професійної свідомості суб'єкта цієї діяльності – чи то педагога, чи то майбутнього фахівця, яка має ґрунтуватися на пережитій і переосмисленій, обраній чи свідомо побудованій манері здійснення діяльності, яка орієнтується на забезпечення найвищого рівня її ефективності. Саме в такому разі ця культура стає потужним чинником особистісного і професійного саморозвитку як студентів, так водночас і самого викладача та їх самореалізації. Однак стрімкі зміни, якими характеризується наше динамічне сьогодення і які, напевне, і далі прискорюватимуться, спричиняють до необхідності парадигмальних змін і в системі освіти. Однією з них став перехід від орієнтації навчання на все життя до орієнтації навчання протягом всього життя. Відповідно до цього і культура професійної діяльності не може вважатися чимось застиглим, вона має постійно розвиватися і вдосконалюватися відповідно до логіки науково-технічного і соціального прогресу та відображення їх особливостей у цілях, змісті й характері професійної підготовки фахівців.

Надзвичайно цікавим явищем при цьому стає виникнення своєрідного синергетичного ефекту, завдяки якому не тільки постійне самонавчання, самовиховання і самовдосконалення педагога підвищують рівень культури його професійної діяльності, а відтак, і її ефективність, а й сама ефективність у формі професійної компетентності й культури випускників впливає на рівень культури педагогічної діяльності викладача (рис. 2), а також на цілі, зміст, способи і засоби освіти, на характер навчання, виховання, соціалізації та особистісного розвитку студентів, утворюючи складну систему прямих і зворотних зв'язків між цими категоріями.

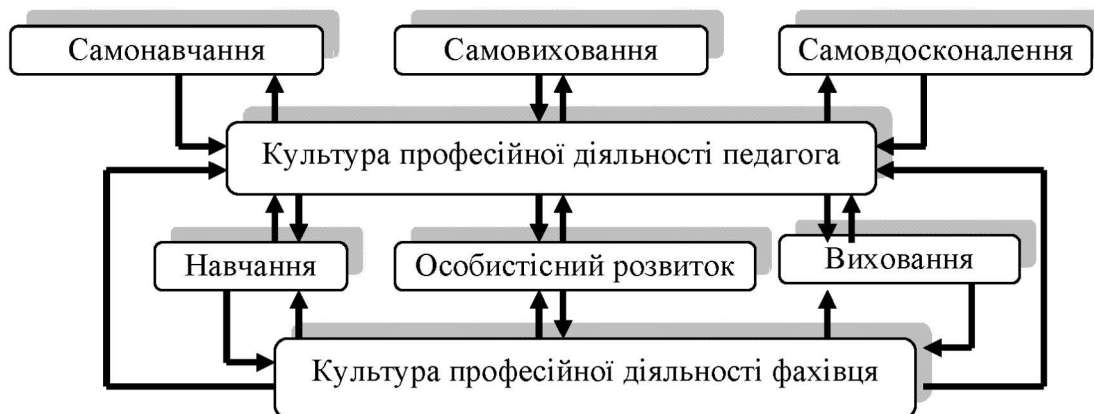

Рис. 2. Прямі та зворотні зв'язки в системі культури діяльності

Однак реалізація такої взаємодії можлива лише за умови дійсного прагнення викладача до професійного та особистісного самовдосконалення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Наведені результати досліджень і рефлексії автора дають змогу дійти таких висновків. По-перше, діяльнісний підхід до аналізу педагогічної культури відкриває можливість глибше розкрити її категоріальний статус у загальній системі базових понять педагогіки. По-друге, саме діяльнісний підхід до розуміння педагогічної культури дозволяє долати певною мірою статичний характер традиційного її тлумачення виключно як особистісної характеристики педагога і перевести у площину його активної взаємодії з учнями чи студентами в процесі виконання своїх професійних функцій. По-третє, виходячи із загального уявлення професійної культури, діяльнісний підхід дозволяє поєднати компетентнісні й суто технологічні аспекти педагогічної дії з її життєво-ціннісним сенсом. По-четверте, завдяки своєму процесуальному характеру діяльнісний підхід розкриває сутнісні аспекти трансформації зусиль викладача і культури його педагогічної дії у професійну компетентність і професійну культуру майбутніх фахівців.

Подальший розвиток діяльнісного підходу до розуміння сутності, змісту і призначення такого специфічного феномену, як педагогічна культура, має передбачати більш поглиблений його філософський аналіз у загальному контексті сучасної філософії освіти. Крім того, важливим напрямком подальших досліджень видається аналіз загальної структури феномену культури педагогічної діяльності й технології її формування та розвитку в системі підготовки і перепідготовки майбутніх педагогів.

Список літератури: 1. *Гриньова В. М.* Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). – Харків: Основа, 1998. – 300 с. 2. *Исаев И. Ф.* Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издат. центр “Академия”, 2002. – 208 с. – (Высшее образование). 3. *Лифинцева Н.И.* Формирование профессионально-педагогической культуры личности. – М.: Изд-во МПГУ, 2000. – 204 с. 4. *Мазур Н.* Зміст професійної культури викладача вищої школи // Рідна школа. – 2007. – №4. – С.12-14. 5. *Щербань П.* Сутність педагогічної культури // Вища освіта України. – 2004. – №3. – С.67-71. 6. Професійна культура педагога: Навч.-метод. посібник / О. С. Поно-

марьов, О. Г. Романовський, О. А. Ігнатюк, М. П. Згурська. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2011. – 198 с. 7. *Нечепоренко Л. С.* Педагогічна майстерність: Монографія. – Харків: Видавничий центр ХНУ, 2009. – 276 с.

Bibliography (transliterated): 1. Grin'ova V. M. Formuvannja pedagogičnoï kul'turi majbutn'ogo vchitelja (teoretičnij ta metodičnij aspekti). – Harkiv: Osnova, 1998. – 300 s. 2. Isaev I. F. Professional'no-pedagogičeskaja kul'tura prepodavatelja: Učeb. posobie dlja stud. vyssh. učeb. zavedenij. – M.: Izdat. centr “Akademija”, 2002. – 208 s. – (Vysshee obrazovanie). 3. Lifinceva N.I. Formirovanie professional'no-pedagogičeskoj kul'tury ličnosti. – M.: Izd-vo MPGU, 2000. – 204 s. 4. Mazur N. Zmist profesijnoï kul'turi vkladacha viwoï shkoli // Ridna škola. – 2007. – №4. – S.12-14. 5. Werban' P. Sutnist' pedagogičnoï kul'turi // Viwa osvita Ukraïni. – 2004. – №3. – S.67-71. 6. Profesijna kul'tura pedagoga: Navch.-metod. posibnik / O. S. Ponomar'ov, O. G. Romanovs'kij, O. A. Ignatjuk, M. P. Zgurs'ka. – Harkiv: NTU “HPI”, 2011. – 198 s. 7. *Nečeporenko L. S.* Pedagogična majsternist': Monografija. – Harkiv: Vidavničij centr HNU, 2009. – 276 s.

УДК 378.004

А. С. Пономарев

КУЛЬТУРА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ КАТЕГОРИЙ ПЕДАГОГИКИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Последовательно развивается деятельностный подход к пониманию сущности, содержания и роли понятия педагогической культуры. Характеризуется ее специфический статус своеобразной педагогической категории. Рассматривается связь с другими категориями в их системной целостности.

Ключевые слова: культура профессиональной деятельности, педагогическая культура, преподаватель высшей школы, профессиональное и личностное самосовершенствование, культура педагогического действия.

UDC 378.004

A. Ponomarev

CULTURE OF PROFESSIONAL ACTIVITY IN SYSTEM OF CATEGORIES OF HIGHER SCHOOL'S PEDAGOGICS

Gradually developing active approach to understanding the essence, content and role of the concept of pedagogical culture. Characterized by its special status distinctive pedagogical category. The relation to other categories in their system integrity.

Keywords: professional culture, pedagogical culture, high school teacher, professional and personal self-improvement culture pedagogical action.

Стаття надійшла до редакційної колегії 10.10.2012